

Anadolu Ağızlarında Yaşayan *Cip* Sözü Üzerine

Yard. Doç. Dr. Mustafa SARI

1. Giriş

İnsanoğlu, yazının icadına kadar, söz ile iletişim kurmuştur. Yüzyıllarca, kuşaktan kuşağa ancak sözle aktarılabilen bilgi ve kültür, yazının icadıyla kayıt altına alınabilmiş; böylece bilginin daha sonraki nesillere aktarılması kolaylaşmıştır. Kuşkusuz söz, yazıyla karşılaştırıldığında, daha çabuk unutulmakta ya da değişime uğramaktadır. Ancak, yazının icadıyla kayıt altına alınan ve gelecek nesillere aktarılabilen kelimelerin bazılarının, yazıdan yani standart dilin söz varlığından çıkmasına rağmen halk arasında yaşıyor olması, toplumun hafızasının da yazı kadar güçlü olduğunu göstermektedir.

Yazıya göre daha özgür olan sözlü kültürle kuşaktan kuşağa aktarılan bazı kelimeler, ölçünlü (standart) Türkiye Türkçesinin söz varlığında korunamamış, sadece onu bilen ve kullanan insanların hafızasında var olabilmektedir. Bu sebeple, Türkçenin tarihî dönemlerinde karşımıza çıkan birçok kelimeyi, günümüz sözlüklerinde aramak, çoğu zaman sonuçsuz kalmaktadır. Ancak bu tip kelimelere halk ağızlarında rastlamak, dolayısıyla da bunları ağız sözlüklerinde bulmak mümkündür.

Bu kısa açıklamadan sonra kabul etmeliyiz ki ağız çalışmaları, sadece bir dilin ses, şekil, cümle ve anlam yapısının bölgelere göre değişen farklılıklarını göstermekle yetinmemeli; ortaya çıkan farklılıkların ve özelliklerin tarihsel geçmişlerini de, eski metinlere dayanarak, belirlemeye çalışmalıdır. Böylece ağız çalışmaları, hem bir zemine hem de bir zamana oturtulmuş olacaktır.

*Derleme Sözlüğü*¹, Anadolu ağızları ile ilgili bugüne kadar yapılmış olan en hacimli çalışmadır. Ancak, kelimelerin tarihî dönemlerdeki şekilleri üzerinde durmamaktadır. Ayrıca, herhangi bir bölge ya da yerleşim biriminin ağız özelliklerini inceleyen birçok çalışma Türk Dil Kurumu tarafından basılmıştır. Hasan Eren'in, çoğunluğu daha önce yayımladığı yazılarından oluşan *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*² adlı çalışması, bazı Türkçe kelimelerin hem

¹ *Derleme Sözlüğü*, TDK yay., Ankara 1993.

² Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1999.

tarihî metinlerde hem de Anadolu ağızlarında yaşayan şekilleri üzerinde durur. Anadolu ağızları ile Türkçenin tarihî metinleri arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bir başka çalışma da Aysu Ata tarafından *Türkoloji* dergisinde yayımlandı.³ Çalışmada, *Derleme Sözlüğü*'nde geçen 125 kelimenin Türkçenin tarihî metinlerinde nasıl geçtiği örneklerle tespit edilmiştir. Ata'nın, ağızlarda yaşayan *aglak* kelimesi üzerine yaptığı çalışma daha dikkate değerdir.⁴

Biz de bu incelemede, yazıdan ziyade sözlü kültür, başka bir ifadeyle toplumun hafızasıyla bugüne kadar ulaşabilmiş, bu sebeple de sadece Anadolu ağızlarında yaşayan *çip* kelimesi üzerinde duracağız. Kelimenin hangi yörelerde, nasıl kullanıldığını örneklerle verdikten sonra Türkçenin tarihî metinlerinden ve sözlüklerinden taradığımız cümleleri inceleyeceğiz.

2. *çip* sözü

Kelime, Mukim Sağır'ın *Erzincan ve Yöresi Ağızları* adlı çalışmasında derlediği metinlerde şu şekilde geçmektedir:

"gı, gözelsen, *çip* gözelsen" (s. 230), *çip* güzel: Çok güzel (2. 412).⁵

Malatya İli Ağızları isimli çalışmada kelimenin kullanımı şu örnekte olduğu gibidir:

"*çip* kökü yetim galmadıh." *Çip*: Büsbütün, çok, bütün. (s. 329)⁶

Ömer Asım Aksoy da kelimeyi, Gazi Antep ağızında kullanılan şu örnekle açıklamaktadır:

Çip: Pek, ziyade. "*Çip* büyük. *Çip* kökünden kesme, biraz yukardan kes."⁷

Kahraman Maraş Göksun ilçesinde kelimenin kullanımı yukarıdaki örneklere benzemektedir. Ayrıca, "tam bozulmak, değişmek, eski hâlden eser kalmamak" anlamında *çip araya gitmek* şeklinde deyim olarak çok sık kullanılmaktadır.

Kelime, *Derleme Sözlüğü*'nde aşağıdaki biçimlerde geçmektedir:

cibbeter (I): Çok kötü (Dinar-Afyon; Yeşilova-Burdur; Acıpayam-Denizli; Kütahya; Eskişehir; Yusufeli-Artvin; Gürün-Sivas) (s. 953).

Cibbeter (II): Tamamen, büsbütün (Çivril-Denizli; Bolu; Oltu-Erzurum; Gazi Antep) (s. 953)

cibkesen: Bağ testeresi (Torbalı-İzmir) (s. 956).

³ Aysu Ata, "Derleme Sözlüğü'nde Geçen En Eski Türkçe Kelimeler I", *Türkoloji*, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Derneği yay., C: XII, nu.: 1, Ankara 2000, s. 67-97.

⁴ Aysu Ata, "Derleme Sözlüğü'nde Eski Türkçe Bir Kelime: Aglak", *Türkoloji*, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Derneği yay., C: XIV, nu.: 2, Ankara 2001, s. 21-26.

⁵ Mukim Sağır, *Erzincan ve Yöresi Ağızları*, TDK yay., Ankara 1995.

⁶ Cemil Gülseren, *Malatya İli Ağızları*, TDK yay., Ankara 2000.

⁷ Ömer Asım Aksoy, *Gaziantep Ağzi III, Sözlük ve Kullanılmayan Kelimeler*, TDK yay., İstanbul 1946, s. 136.

Anadolu Ağızlarında Yaşayan Çip Sözü Üzerine

çip: Hep, bütün, çok. (Tavas-Denizli; Menemen-İzmir; Manisa; Balikesir; Emet-Kütahya; İstanbul; İnebolu-Kastamonu; Sinop; Kavak-Samsun; Merzifon- Amasya; Niksar-Tokat; Ünye-Ordu; Gümüşhane; Artvin; Erzurum; Elâzığ; Arapkir, Akçadağ, Polat-Malatya; Afşin, İğde, Karadut-Kahraman Maraş; Reyhanlı-Hatay; Gürün-Sivas; Ankara; Niğde; Mut-İçel; Adana; Antalya; Muğla) (s. 982).

çıp: Hep, bütün, çok (Antakya-Hatay) (s. 982).

cib: 1. Hep, bütün, çok. (Çal-Denizli; İnebolu-Kastamonu; Samsun; Erbaa-Tokat; Trabzon; Yusufeli-Artvin; Kilis-Gazi Antep; Göksun-Kahraman Maraş; Erzin, Dörtiyol-Hatay; Develi, Pınarbaşı-Kayseri; Niğde; Konya) 2. Hiç: "Beni çip rabatsız etmeyin." (Göhlisar-Burdur; Şanlı Urfa; Divriği-Sivas; Kürkcüler-Adana; İçel; Dinar-Afyon; Sarayköy-Denizli) (s. 982).

çipkesen: Bağ bıçağı (Balçova, Bornova-İzmir) (s. 983).

çimmağak: Bembeyaz (Başhöyük, Kadınhanı-Konya).

çırpçığ: Çiğ, pişmemiş (Kahraman Maraş) (s. 1183).

çimnak: Bembeyaz (Çamaşırı yudum çimnak oldu.) (Ünye-Ordu) (s. 1220)

çimçiği: Çiğ, pişmemiş (Yalvaç-Isparta; Çuvallı Yeşilova-Burdur) (s.1221).

çipkesen: Testere (Urla- İzmir) (s.1234).

Yukarıdaki örneklerde gördüğümüz ses farklılıkları, Türkçenin hemen her döneminde karşımıza çıkabilen, ilk ve son seslerin seda özelliği ile ilgilidir. Kelime başındaki /c/ ve /ç/ sesleri arasında seda farkı vardır. Bu fark, hem Anadolu ağızlarında hem de Türkçenin tarihî dönemlerinde birçok kelimedede görülmektedir. Kelime başındaki ünsüzlerin tonlu ya da tonsuz şekillerinin kullanılması Türkçede çok yaygındır. Eski Türkçede kelime başındaki tonsuz /k/ sesinin, Eski Anadolu Türkçesinde tonlularak /g/ye dönüştüğünü biliyoruz. Benzer şekilde Eski Türkçede *ayaça*, *törüçe*⁸ örneklerinde olduğu gibi sadece tonsuz şekli bulunan +çA eşitlik ekinin, Eski Anadolu Türkçesinde hem tonlu hem de tonsuz şekli bulunmaktadır. Örnek: *bildügünce*, *umdukeça*, *gibice*, *ança*, *şunca*, *turdugınca*.⁹ Zaten Türkçede aslî ses /ç/ dir; /c/ sesi, /ç/ nin tonlulaşmasıyla sonradan oluşmuştur. Kelimenin /c/ ve /ç/ ile yazılan şekilleri arasındaki fark da *tonlulaşmadan* (ç < c) kaynaklanmaktadır.

Kelime sonundaki /b/, /p/ ve /m/ seslerine gelince, bunların her üçü de dudak ünsüzüdür. Sadece, /m/ sesinde burun yolu; /b/ ve /p/ de ise ağız yolu açıktır. Başka bir ifadeyle /m/ nazal; /b/ ve /p/ sesleri oral bir sestir. Azerîcede, /b/ sesinin kelime başında /m/ye dönüştüğünü (*ben* < *men*) bilinmektedir. Bu

⁸ A. von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, (çev. Mehmet Akalın), TDK yay., Ankara 1988, s. 65.

⁹ Gürer Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK yay., Ankara 1997, s. 74.

da bize boğumlanma noktaları aynı olan iki sesin birbirlerinin yerine kullanılabileceğini göstermektedir. /b/ ve /p/ boğumlanma noktaları aynı; ancak seda bakımından farklı iki sestir. Yukarıda belirttiğimiz gibi boğumlanma noktaları aynı seslerin tonlu ve tonsuz şekilleri Türkçede birbirinin yerine kullanılmaktadır. *pınar* < *bunar*, *parmak* < *barnak* örneklerinde olduğu gibi.

çipçiğ ve *çimçiği* biçimleri, kelimeye ilk ünlüye kadar olan kısmın tekrar edilmesiyle elde edilen pekiştirme sıfatına benzemektedir. Ancak kelimenin, farklı ses özelliklerine sahip başka kelimelerle, özellikle *Divanü Lügati't-Türk*'te "çiğ, pişmemiş" anlamlarındaki *yik* sözüyle birlikte kullanılmış olması, bu düşünceyi zayıflatmaktadır.

cip sözü, *cibbeter* biçiminde Farsça bir kelime ile birlikte kullanılmış ve "daha kötü, iyice kötü" anlamlarına gelen *beter* kelimesinin anlamını daha da güçlendirmiştir.

cibkesen, *cipkesen* ve *çipkesen* örnekleri birer birleşik kelimedir.

Ayrıca, yukarıdaki bütün örneklerde *cip* kelimesi zarf görevinde kullanılmıştır.

Anadolu ağızlarından örneklerini verdiğimiz kelimenin tarihî metinler ve sözlüklerde geçen biçimleri nasıldır?

Kelime, *Divanü Lûgat'it Türk*'te *çim* şeklinde geçmekte ve şöyle açıklanmaktadır:

Çim: Bir şeyin çiğ veya yaş olmasında abartma istenildiği zaman kullanılır.

Çim yik et (Çim çiğ et), *çim* öl ton (Cip ıslak elbise).¹⁰

Clauson da kelimeyi, *Divan*'da geçen bu örneklerle dayanarak, "Bir şeyin aşırılığını, fazlalığını göstermede kullanılan edat." şeklinde açıklamaktadır.¹¹

Divan'da kelimenin sadece "Bir şeyin çiğ ya da yaş olmasını abartmada kullanılır." biçiminde verilen açıklama düşündürücüdür. Eski Türkçede ancak iki örnekte kullanılabilen kelimenin kullanım alanı, Anadolu ağızlarında ve Türkçenin tarihî dönemlerinde genişlemiş olabilir. Bilindiği gibi kelimelerin kullanım alanları zaman içinde genişleyebilir. Tabii bunun tam tersini de söylemek mümkündür. Örneğin, *ödül* kelimesi eskiden yalnızca güreşlerde verilen 'mükâfat' iken¹² bugün bütün yarışmalarda dereceye girenlere verilen 'mükâfat' için kullanılmaktadır. Benzer şekilde Türkçenin tarihî dönemlerinde *urı oğlan* 'erkek çocuk ve kız oğlan' 'kız çocuk' biçiminde hem kız hem de erkek çocuk için kullanılan *oğlan* kelimesi bugün sadece erkek çocuk için kul-

¹⁰ Besim Atalay, *Divanü Lûgat'it Türk Tercümesi I*, TDK yay., Ankara 1985, s. 338.

¹¹ Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford 1972, s. 421.

¹² Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 3. cilt, TDK yay., Ankara, 1998, s. 214.

Anadolu Ağızlarında Yaşayan Çip Sözü Üzerine

lanılmaktadır.¹³

Kelime, Eski Anadolu Türkçesi döneminde de kullanılmıştır:

“Biregü avratın çip yalıncaq koçsa abdesi sır.”¹⁴

Ahmet Vefik Paşa, *Lebce- Osmanî*’de kelimeyi şöyle açıklamaktadır:

Çip: Sıf, büsbütün. Çip kışmır (tam maskara, çok muzip).¹⁵

Kelimeyi, Türkçenin hem tarihî hem de modern lehçelerine ait sözlüklerde bulmak mümkündür. Örneğin *Kitab al-İdrak li Lisan al-Atrak*’da şu şekilde bilgi verilmektedir:

Çım: Şedid, çok, pek manasında olup ism-i tafdil mukabilinde kullanılır. Çım ak. Bembeyaz.¹⁶

Yine Kıpçak sahasına ait olan *İbn-i Mübenna Lügati*’nde ise şu örnekler verilmektedir:

Çımak: Pek ak / beyaz. Çımkara: Pek kara / siyah.¹⁷

Kelimenin *Kırgız Sözlüğü*’nde¹⁸ geçen şekilleri aşağıdaki gibidir:

Çıp: *çı* ile başlayan sözlerin önüne takviye için katılır. *çıpçımğ aylak*: büsbütün yalın ayak, *çıpçılaz*: Batmış, kaybolmuş, iz bırakmadan kaybolmuş. (s. 213).

Çıp: *çı* ses ile başlayan sözleri takviye için kullanılır (s. 271). *Çıp çırgasın kororotpoy, saktap çürdüm.* “Hepsini bütün olarak ve el sürmeden muhafaza ettim.” (s. 272).

Çım: Halis, çilk, baştan başa, yalnız. *çım ak*: Halis ak (s. 268).

Sözlükte yer alan “*çı* ile başlayan sözleri takviye için kullanılır.” ifadesi, *çım ak*, *çım kara* örnekleri ile çelişmektedir.

Türkmençe - Türkçede Sözlük’te kelime şu şekilde geçmektedir:

Çım: Önüne geldiği sıfatın anlamını güçlendiren ek. *Çımğızıl*: Kıpçızıl.

Çıp: Önüne geldiği sıfatın anlamını güçlendiren ek. *Çıpçımım*: Dosdoğru.¹⁹

Yukarıdaki örneklerde, kelimenin ağırlıklı olarak *kara*, *ak*, *kızıl* gibi renk bildiren kelimelerle birlikte kullanılması da dikkat çekicidir.

3. Sonuç

Bu çalışmada, yazı dilinde yaşamayan; ancak Anadolu ağzlarında varlığını sürdüren *çip* (*çıp*, *çım*, *çım*, *çip*, *cib*) kelimesi incelenmiştir. Yapılan araştır-

¹³ *age.*, s. 213.

¹⁴ *Tarama Sözlüğü II*, TDK yay., Ankara 1996, s. 309.

¹⁵ Ahmet Vefik Paşa, *Lebce- Osmanî* (hızl.: Recep Toparlı), TDK yay., Ankara 2000, s. 78.

¹⁶ Ahmet Caferoğlu, *Kitab al-İdrak li-Lisan al-Atrak*, İstanbul 1931, s. 30.

¹⁷ Adullah Battal Taymas, *İbn-i Mübenna Lügati*, TDK yay., Ankara 1997, s. 26.

¹⁸ K. K. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, çev.: Abdullah Taymas, TDK yay., Ankara, 1988

¹⁹ Talat Tekin, Mehmet Ölmez, *Türkmençe Türkçe Sözlük*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Simurg yay., Ankara 1995, s. 120.

malar sonucunda, bu kelimededen yola çıkarak Anadolu ağızlarını söz varlığı ile Türkçenin tarihî dönemlerine ait söz varlığı arasındaki ilişki ortaya konulmuştur. Dilde meydana gelen onca değişmeye ve geçen bunca zamana rağmen sözlü kültür, Eski Türkçede karşımıza çıkan bir kelimeyi, bugüne kadar koruyabilmiştir.

Kelime, Adana, Afyon, Ankara, Antalya, Artvin, Bolu, Burdur, Denizli, Elâzığ, Erzurum, Eskişehir, Gazi Antep, Gümüşhane, Hatay, Isparta, İstanbul, İçel, İzmir, Kahraman Maraş, Kastamonu, Kayseri, Konya, Kütahya, Malatya, Muğla, Niğde, Ordu, Samsun, Sivas, Sinop, Şanlı Urfa, Tokat ve Trabzon gibi birçok yerinde, 'çok, pek, ziyade, tamamen, büsbütün, her' anlamlarında kullanılmaktadır.

Eski Türkçede sadece *çim* şekline rastladığımız kelime, zaman içinde ses değişmesine uğrayarak *çip, çip, çim, çim, çip, cib* biçimlerini almıştır.

Eski Türkçede sadece "bir şeyin çığ ya da yaş olmasını abartmak" amacıyla kullanılan *cip* kelimesinin kullanım alanı Anadolu ağızlarında genişlemiştir.

Anadolu ağızlarında kelime, Farsça *beter* sözüyle de kullanılmıştır: *cibbeter*. Farsça *beter* kelimesinin sonundaki *-er* derecelendirme sıfatı yapan ektir ve Türkçe 'daha' anlamında kullanılmaktadır. *cip* sözünün de abartma anlamı taşıdığı göz önüne alınırsa, anlam bakımından Farsça *-er* ekine benzediği söylenebilir.

Kelime, hem Anadolu ağızlarında hem de Türkçenin tarihî dönemlerinde karşımıza çıkan örneklerde zarf görevinde kullanılmıştır.

Kelime, *ak, kara, kızıl* gibi renk bildiren sözlerle birlikte kullanılmaktadır.